

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım*

Ensar KIVRAK**

ÖZ

Bu çalışma, 1980 Askerî Darbesi sonrasında Türkiye’de ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin (YTH) tarihsel arka planını incelemekte ve kuramsal çerçevede değerlendirmektedir. 1980 sonrası geleneksel sınıf temelli ve emek odaklı siyasal muhalefetin ve toplumsal hareketlerin baskılanması, farklı kimlik ve hak arayışlarına dayalı yeni toplumsal hareketlerin önünü açmıştır. Kadın hareketi, çevre hareketleri, LGBTİ+ mücadelesi ve etnik/kültürel ve dinî haklar temelinde örgütlenen toplumsal girişimler, büyük ölçüde neoliberal dönüşüm sürecinin ve post-materyalist değerlerin etkisiyle şekillenmiştir. YTH kuramının kimlik siyaseti, yatay örgütlenme ve sembolik eylem repertuarı gibi temel özellikleri, Türkiye bağlamında birçok toplumsal hareket örneğinde özgün biçimlerde tezahür etmiştir. Öte yandan, bu hareketler güçlü devlet geleneği, toplumsal kutuplaşma, ekonomik sorunlar ve kurumsal baskılar gibi engeller nedeniyle sınırlı bir kolektif eylem kapasitesine sahip olsa da, farklı kimlik ve hak taleplerini geniş kitlelere duyurmayı başarmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de YTH, dönüştürücü bir etki yaratma iddiasını sürdürmekte; yeni söylemler, örgütlenme biçimleri ve uluslararası dayanışma ağlarıyla demokratik siyasal katılımın ve ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Katılım, Yeni Toplumsal Hareketler (YTH), Kimlik Siyaseti, Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketler.

Başvuru / Kabul: 10 Şubat 2025 / 17 Mart 2025

Atıf: Kıvrak, E. (2025). Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım, *İmgelem*, 16, 409-440.

The Rise of New Social Movements in Türkiye: Neoliberal Transformation and Alternative Political Participation

ABSTRACT

This study examines the historical background and theoretical framework of new social movements (NSMs) that have emerged in Türkiye after the 1980 military coup. The post-1980 suppression of traditional class-based and labor-oriented political opposition and social movements paved the way for new social movements based on different identities and the search for rights. The women’s movement, environmental movements, the LGBTI+ struggle, and social initiatives organized on the basis of ethnic/cultural and religious rights have largely been shaped by the neoliberal transformation process and post-materialist values. The main features of NSMs theory, such as identity politics, horizontal organization, and symbolic action repertoire, have manifested in unique ways

*Bu çalışma, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi lisans öğrencilerine Türkiye’nin Toplumsal Yapısı dersi verilirken, Türkiye’de yeni toplumsal hareketler alanında literatürde güncel ve kapsamlı bir çalışmanın eksikliğinin fark edilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bu bakımdan çalışma, öncelikle günümüz Türkiye’sinde yeni toplumsal hareketleri lisans düzeyinde öğrencilerin de anlayabileceği düzeyde; akademik bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma hem literatür eksikliğini gidermeyi hem de Türkiye’de toplumsal hareketlerin sosyolojik, politik ve kültürel boyutlarını açıklayarak öğrencilerin eleştirel bir bakış açısı kazanmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

**Dr. Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Sakarya/Türkiye. E-posta: ensarkivrak@sakarya.edu.tr, ORCID Numarası: [0000-0002-2248-0127](https://orcid.org/0000-0002-2248-0127), ROR ID: <https://ror.org/04ttw109>

in many social movements in the Turkish context. Despite the constraints imposed by factors such as strong state tradition, social polarization, economic challenges, and institutional cooptation, these movements have effectively amplified diverse identity and rights demands, reaching a substantial segment of the population. Consequently, the NSMs in Türkiye persist in asserting its transformative impact, progressively extending the limits of democratic political participation and freedom of expression through novel discourses, organizational frameworks, and international solidarity networks.

Keywords: Political Participation, New Social Movements (NSMs), Identity Politics, New Social Movements in Türkiye.

Received / Accepted: 10 February 2025 / 17 March 2025

Citation: Kıvrak, E. (2025). The Rise of New Social Movements in Türkiye: Neoliberal Transformation and Alternative Political Participation, *İmgelem*, 16, 409-440.

GİRİŞ

Türkiye'nin sosyo-politik görünümü, 1980'lerden günümüze değin derin dönüşümler geçirmiştir. Bu dönem, kayda değer ekonomik yeniden yapılanmaların, siyasi kırılmaların ve kültürel yeniden biçimlenmelerin yaşandığı bir sürece işaret eder. Özellikle 1980 Askeri Darbesi sonrasında, geleneksel siyasal ve toplumsal eylem biçimleri baskı altına alınmış; bu durum, kolektif eylemin yeni yönelimlerine zemin hazırlamıştır. Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) olarak adlandırılan bu oluşumlar, sınıfsal yapıya dayalı toplumsal ve siyasal hareketlerden farklı olarak kimlik, kültür ve post-materyalist değerleri merkeze alırlar (Habermas 1981; Melucci 1989; Inglehart 1990; Heilmann 1984). Özellikle 1970'li yıllardan itibaren küresel çapta ortaya çıkan YTH, Türkiye'de de kendine özgü tarihsel, politik ve kültürel koşullar altında şekillenmiştir.

1980 darbesi sonrasında, geleneksel siyasal katılım kanalları baskılanmış, partiler kapatılmış, sendikalara kısıtlamalar getirilmiştir. Böylece emek eksenli ve sol odaklı geleneksel toplumsal hareketler büyük oranda etkisizleştirilmiştir. Ancak bu ortamda, özellikle kadın hareketi, çevre hareketi, insan hakları ve demokratikleşme gibi daha az siyasî görünen alanlarda tabandan yükselen yeni bir toplumsal hareketlilik ortaya çıkmıştır (Şimşek 2004). Feministler, çevreciler, insan hakları savunucuları, Kürtler ve diğer etnik topluluklar, İslamcı ve dindar kesimler, farklı örgütlenme biçimleriyle kamuoyunda yeni konuları gündeme taşımışlardır. Bu hareketlerin ortaya çıkışını anlamak için, neoliberal¹ politikalar ve kültürel siyaset gibi yeni

¹Neoliberalizm, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde küresel ölçekte yaygınlık kazanan, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki rolünü küçültmeyi, serbest piyasa mekanizmalarını güçlendirmeyi ve özelleştirme, deregülasyon ile rekabetçi piyasa yapısını teşvik etmeyi hedefleyen bir ekonomik ve siyasal yaklaşım olarak tanımlanabilir (Harvey 2007). Neoliberal politikalar, yalnızca ekonomik reformlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlarda da etkili olmuş, bireyselleşme, tüketim kültürü ve piyasa mantığının siyasal ve sosyal ilişkilerde belirleyici hale gelmesini sağlamıştır (Brown 2015). Bu bağlamda, Türkiye'de feminist hareketten çevreci aktivizme, insan hakları savunucularından etnik ve dini gruplara kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan toplumsal hareketler, neoliberal politikaların ekonomik ve kültürel dönüşümleriyle etkileşim içinde gelişmiş, küresel ve yerel dinamiklerin kesişiminde yeni talepler ve mücadele alanları yaratmıştır.

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

küresel ideolojik eğilimlerle Türkiye’nin yerel siyasal ve kültürel koşulları arasındaki etkileşimi kavramak gerekmektedir.

1980 sonrası Türkiye’nin küresel piyasalara entegrasyonu, neoliberal reformlar aracılığıyla hız kazanmıştır. Bu durum toplumsal tabakalar arasında eşitsizlikleri derinleştirmekle birlikte, kadın hakları, çevrenin korunması ve azınlık hakları gibi alanlarda yeni farkındalıklar yaratmıştır. Aynı zamanda, kısmen liberalleşen medya sahası, alternatif seslerin daha görünür olmasına imkân tanımıştır. 2000 sonrası dönemde ise Adalet ve Kalkınma Partisi’nin yükselişi, muhafazakâr değerlerle ekonomik liberalizmi ve İslami referansları harmanlayan yeni bir söylemi beraberinde getirmiştir. Bu söylem, toplumsal hareketlerin faaliyet alanını ve stratejilerini de büyük ölçüde etkilemiş ve özellikle laiklik, Avrupa Birliği üyeliği, demokratikleşme gibi tartışmalar, toplumsal hareketlere hem eylem alanı açmış hem de onları toplumsal muhalefete yöneltmiştir.

Çalışmaya konu olan dönem boyunca Türkiye’deki YTH, alanın önde gelen kuramcılar tarafından YTH’nin öne çıkarılan temel özelliklerini (Touraine 1981; Melucci 1989; Tarrow 2011) büyük ölçüde yansıtmaktadır. Nitekim kuramcılar, YTH’nin kültürel ve sembolik boyutları merkezde olmakla birlikte, örgütlenme biçimlerinin yataylığını ve kimlik siyasetini de vurgularlar.

Öte yandan, Türkiye’de aşkın devlet anlayışı², milliyetçi söylemin yaygınlığı/baskınlığı ve kırılğan demokrasi pratiği, bu hareketlerin işleyişini ve etki alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Birçok YTH, siyasi baskıyla ya da toplumun başka kesimlerinin dirençli tepkileriyle karşılaşmıştır. Tüm bu engellere rağmen, YTH Türkiye’nin siyasal dilini dönüştürmüş, siyasal tartışmaları etkilemiş ve çoğu zaman, alternatif kamusal alanlar ve taban katılımını teşvik ederek toplumsal seferberlik imkânlarını güçlendirmiştir.

Bu çalışma, 1980’lerden günümüze değin Türkçe yazında Türkiye’de YTH’yle ilgili kapsamlı ve bütünlüklü bir akademik çalışmanın eksikliğini gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 1980’lerden bugüne Türkiye’de YTH’nin gelişimini çerçeveleyen bir bakış

²Metin Heper’in Türkiye’de Devlet Geleneği (The State Tradition in Turkey) [1985] eserinde ortaya koyduğu aşkın devlet anlayışı, devletin merkeziyetçi, otoriter ve toplumdaki görece bağımsız bir yapıya sahip olduğunu ifade eder. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras kalan bu gelenek, devletin modernleşme süreçlerini yukarıdan aşağıya yönlendirmesine ve bürokratik elitlerin siyasal karar alma süreçlerinde belirleyici olmasına dayanır. Günümüze değin bu gelenek, güçlü yürütme yetkileri, merkeziyetçi yönetim anlayışı ve devletin toplumu şekillendirmedeki rolü üzerinden devam etmiştir. Özellikle kamu politikalarının belirlenmesinde bürokratik yapı ve devletin merkezi rolü hâlâ etkin olmuş, toplumsal dinamikler karşısında devletin önceliği korunmuştur (Heper 2018).

sunulmaktadır. YTH kuramının kuramsal çerçevesine dayanarak, hareketleri belirleyen dinamikler ve bu hareketlerin önündeki fırsatlar veya engeller ele alınmıştır.

Çalışma, öncelikle YTH kuramının genel hatlarını açıklayarak başlamakta; ardından Türkiye’de 1980’li yılların tarihsel bağlamını ele alarak 1980 sonrası YTH’nin ortaya çıkış koşullarını incelemektedir. Ardından, çevre hareketleri, feminist ve LGBTİO+ hareketleri, etnik hareketler, İslamcı ve diğer kimlik temelli hareketler, uluslararası çatışma veya kriz merkezli toplumsal hareketler ve alışılmışın dışında bir yeni toplumsal hareket örneği olarak Demokrasi Nöbetleri gibi Türkiye’deki belli başlı YTH örneklerini ele almaktadır.

Son olarak çalışma, Türkiye’deki YTH’yi küresel bağlamla bağdaştırırken, Türkiye’ye özgü dinamiklerin bu hareketlerin yapısını ve toplumsal/siyasi etkilerini nasıl biçimlendirdiğini; karşılaştığı zorlukları, sınırlılıkları ve geleceğe yönelik çıkarımları da tartışmaktadır.

Çalışmanın “Kuramsal Çerçeve: Yeni Toplumsal Hareketler” başlığı altında YTH kuramından hareketle YTH’nin sınıf temelli hareketlerden farklı olarak kimlik, kültür ve post-materyalist değerleri merkezine alan bir örgütlenme modeli sunduğu açıklanmaktadır. “1980’lerden Günümüze Türkiye Bağlamında YTH Kuramı ve Pratiği” başlığında Türkiye’de darbe sonrası siyasi baskılar ve ekonomik dönüşüm sürecinin YTH’nin gelişimini nasıl şekillendirdiği incelenmektedir. “Türkiye’deki Başlıca Yeni Toplumsal Hareketler” başlığında, alt başlıklarda detaylandırılarak çevre, feminist, LGBTİ+, etnik ve dini temelli hareketlerin ve uluslararası/bölgesel sorunlar veya krizler merkezli toplumsal hareketlerin gelişimi ve dinamikleri ele alınmaktadır. Son olarak, “Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Zorlukları ve Sınırlılıkları” başlığı altında YTH’nin karşılaştığı kurumsal baskılar, toplumsal kutuplaşma, ekonomik engeller ve iç örgütlenme problemleri vb. sorun alanları ele alınmakta ve Türkiye’de YTH’nin toplumsal-siyasal katılım açısından yarattığı etkiler değerlendirilmektedir.

Kuramsal Çerçeve: Yeni Toplumsal Hareketler

YTH, klasik parti siyaseti veya sendikal örgütlenme gibi araçların ötesinde bir siyasal katılma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1970’lerden bu yana yükselen çevreci, feminist ve kimlik odaklı hareketler, katılımcıların kolektif kimlik ve post-materyalist değerler etrafında örgütlenmesine imkân tanıyarak, siyasal karar alma süreçlerine yeni biçimlerde etkiye bulunmalarını sağlamıştır (Buechler 1995). Dolayısıyla, siyasi partiler eksenli veya geleneksel siyasal katılım ve temsil mekanizmalarından bağımsız olarak oluşan bu hareketler (Topal

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

Demiroğlu 2014: 143), düşük yoğunluklu ama uzun soluklu bir siyasal katılım kanalını ortaya çıkarmaktadır.

Bu bağlamda YTH, 1968 sonrası Avrupa’da ortaya çıkan toplumsal muhalefet ve katılım süreçlerini anlamak ve açıklamak için geliştirilmiş bir kavramdır. 1968’de Fransa’da başlayan ve Batı Avrupa’dan tüm dünyaya yayılan öğrenci hareketleri, pratikte mevcut toplumsal hareketler kuramlarının açıklayamadığı veya öngöremediği yeni katılım süreçleri ve protesto biçimlerini ortaya koymuştur (Çırakman ve Ertuğrul 2016: 241).

YTH kuramı ise özellikle 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında, toplumsal hareketleri açıklamada baskın olan sınıfa dayalı ve ekonomik temelli yaklaşımların yetersiz kaldığını öne süren çalışmalarla gelişmiştir (Habermas 1981: 33; Touraine 1981: 73; Olofsson 1998). Klasik kuramlar, kolektif eylemin asıl motivasyon kaynağı olarak sınıfsal çelişkileri ve ekonomik çıkarları öne çıkarırken (Tilly 1978: 12-14; Pichardo 1997: 412), YTH kuramcıları barış hareketi, feminist hareket, çevre hareketleri gibi yeni tarz mücadelelerin bu modele sığmadığını savunmuşlardır (Melucci 1989: 12; Offe 1985: 833).

YTH kuramı bu nedenle toplumsal mücadelenin kültürel ve sembolik yönünü vurgular. Bu bakış açısına göre, hareketler sadece kurumsal iktidarı ele geçirmek veya maddi tavizler elde etmek için değil, aynı zamanda yeni kimlikler, değerler ve yaşam biçimleri geliştirmek için de ortaya çıkarlar. Klasik kapitalizm eleştirisini farklı bir düzeyde sürdürürken, esas olarak gündelik hayatı düzenleyen kültürel kodlara, normlara ve ideolojilere itiraz ederler (Melucci 1989: 40-44; Mouffe 1984).

Bu bağlamda, YTH kuramında merkezi bir kavram, Inglehart’ın ortaya attığı post-materyalist değerlerdir. Bu yaklaşım, temel ekonomik gereksinimleri karşılanmış toplumlarda, bireylerin yaşam kalitesi, kendini ifade etme ve bireysel özerklik gibi meselelere daha çok önem vermeye başladığını savunur. Bu dönüşüm; çevre koruma, kültürel haklar ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konular etrafında örgütlenen hareketlerin ortaya çıkışını hızlandırır. Dolayısıyla YTH, klasik emek hareketlerinden farklı olarak, ekonomik paylaşımın ziyade sembolik ve kültürel meselelere odaklanır (Inglehart 2018: 169-176).

YTH, kolektif mobilizasyonun merkezine kimlik unsurunu yerleştirir (Melucci 1989). Katılımcılar; kadınlar, etnik azınlıklar veya LGBTİO+ bireyler vs. olarak kim olduklarını kolektif bir hareketin öznesine dönüştürürler. Bu sayede hareketlerin temel talebi, toplumsal

tanınma ve saygıdır. Dolayısıyla söz konusu mücadelenin hedefi sadece ekonomik veya sınıfsal çıkarlar değil, aynı zamanda tanınma ve kültürel görünürlüktür (Calhoun 1993: 398-400).

YTH'yi diğer hareket türlerinden ayıran bir başka özellik, merkezi liderliği reddeden, katılımcı ve yatay örgütlenme biçimleridir. Hareketler, bürokratik ve hiyerarşik yapılardan kaçınarak, oydaşma yoluyla karar almayı ve yerel inisiyatifleri güçlendirmeyi amaçlar. Bu yapı, kapsayıcılığı artırsa da stratejik uyumu sağlamayı da zorlaştırabilmektedir (Della Porta 2015: 10).

YTH, performatif protestolar, sanatsal müdahaleler ve medya kampanyaları gibi çeşitli sembolik eylem biçimleri kullanırlar. Genellikle egemen kültürel normları sorguladıklarından, eylemler çoğunlukla yaratıcı yöntemlerle görünürlük kazanır. Bu yaklaşım, halk desteği sağlamak ve kamuoyunu etkilemek için klasik ekonomik taleplerin ötesinde bir etki alanı açar (Tarrow 2011: 98).

Son olarak, YTH ulusal ya da yerel meseleler etrafında örgütlense de, çoğu zaman küresel ağlarla ve uluslararası dayanışma örüntüleriyle etkileşim de halinde ve küresel kapitalist sistemin yapısal çelişkileri içinde ortaya çıkmaktadır (Arrighi ve Wallerstein 2002: 33, 47). Kadın hareketi veya çevre aktivizmi gibi konular, sınır ötesi dayanışma ağları ve ortak protesto repertuarları yaratır (Tarrow 2011: 138-139). Bu durum, Arrighi ve Wallerstein'ın belirttiği gibi, sistem karşıtı hareketlerin küresel kapitalist düzen içindeki yerini ve etkisini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Arrighi ve Wallerstein 2002: 56).

1980'lerden Günümüze Türkiye Bağlamında YTH Kuramı ve Pratiği

YTH kuramı Türkiye'ye uyarlandığında, küresel post-materyalist eğilimlerin yerel tarih, kurumlar ve kültürel normlarla nasıl kesiştiği anlaşılabilirlik kazanır. 1980 Askerî Darbesi sonrasında siyasi partiler ve işçi sendikaları gibi geleneksel siyasal muhalefet alanlarının sindirilmesinin, aynı zamanda sivil toplum inisiyatiflerinin ortaya çıkışına zemin hazırladığı söylenebilir. Otoriter baskılar, mevcut siyasi kanalların işlevsizleşmesine yol açarken, bu durum çevre hareketleri, kadın hareketi grupları ve dini topluluklar gibi daha az siyasî nitelik gösteren inisiyatiflerin yeni politik ifadeler ve örgütlenme biçimleri geliştirmesine olanak tanımıştır (Şimşek 2004). Böylece, baskı sadece mevcut siyasi mecraları daraltmakla kalmamış, aynı zamanda küresel eğilimlerin yerel tarih, kurumlar ve kültürel normlarla kesiştiği noktada alternatif siyasal katılım yollarını da ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan, Türkiye'de hem devlet baskısı ve milliyetçi söylem hem de kimi toplumsal hareketler içerisindeki şiddet unsurları, YTH'nin etki alanını da daraltmıştır. Örneğin Kürt

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

hareketi, yasal kısıtlar ve şiddet içeren yöntemlere başvuran bazı grupların varlığı sebebiyle karmaşık bir tablo sunmaktadır (Özen 2015: 57). Benzer şekilde, feminist ve LGBTİO+ gruplar da sıklıkla yasal ve kültürel engellerle karşılaşmıştır. Buna rağmen, kimlik ve kültür odaklı benzeri hareketlerin yatay örgütlenme biçimleri ve taban ağları ile Türkiye siyasetinde önemli bir oyuncu hâline gelmeleri mümkün olmuştur (Arat 1994: 241).

Kıscası YTH kuramı, Türkiye’de sınıf merkezli muhalefetten kimlik ve hak temelli muhalefete geçişi kavramak için zengin bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Kökeni Batı Avrupa’da olsa da post-materyalist değerler, kimlik inşası, yatay örgütlenme ve sembolik eylem repertuarı, Türkiye’deki farklı toplumsal hareketlerin deneyimleriyle de büyük ölçüde örtüşmektedir.

1980 Askeri Darbesi, Türkiye’nin siyasi tarihini köklü biçimde dönüşüme uğratan önemli bir dönüm noktasıdır. Kenan Evren liderliğinde gerçekleşen darbe, siyasi şiddet ve ekonomik istikrarsızlık ile boğuşan toplumu düzene kavuşturma iddiasındaydı. Ancak uygulamada parti kapatmaları, sendikaların pasifize edilmesi ve katı sansür mekanizmalarıyla darbeye karşı her türlü siyasi ve toplumsal muhalefet hareketleri ezildi (Zürcher 2013: 401-404). Binlerce aktivist, akademisyen ve politikacı gözaltına alındı, işkence gördü veya hapse mahkûm edildi. Darbecilerin öncelikli hedefi ise daha ziyade sol gruplar ile örgütlü emek hareketleriydi.

Klasik siyasal katılımın bu denli kısıtlanması paradoksal bir etki yaratmış; sol ve emek eksenli birçok yapı tasfiye edilirken, kimlik, hak veya kültür odaklı daha küçük ölçekli gruplar faaliyet alanı bulmaya başlamıştır. Devlet, başlangıçta bu tür oluşumları daha az tehditkâr gördüğünden, onlar üzerinden muhalif söylemler kısmen kendine bir mecra bulabilmiştir. Uzun vadede ise, bu oluşumlar daha geniş çaplı birer toplumsal harekete dönüşerek, baskıcı devlet anlayışına karşı özgün eleştiriler ve örgütlenme biçimleri geliştirmişlerdir (Şimşek 2004: 135-137).

Darbeden sonra gelen hükümetler, özellikle Turgut Özal liderliğinde, Türkiye ekonomisinde köklü bir neoliberal dönüşüm başlatmıştır. İthal ikameci sanayileşme modelinin terk edilmesi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve ihracata dayalı büyüme stratejileri, ülke ekonomisini yeniden biçimlendirmiştir (Yagci 2021: 764). Bu politikalar, kentli zengin kesimler ile kırsal ve kent yoksulları arasındaki uçurumu derinleştirirken bireysel girişimcilik ve tüketim odaklı bir yaşam tarzına da imkân sağlamıştır.

Neoliberal dönüşüm, YTH'nin doğrudan ve dolaylı sonuçlarını da şekillendirmiştir. Bir yandan sendikaların gücünü kırarak sınıf eksenli mücadelelerin zeminini daraltırken, diğer yandan küresel sermaye ve kültürel etkileşim kanallarını açarak çevre ve kadın hareketi gibi alanlarda uluslararası sivil toplum kuruluşlarının desteğini genişletmiştir. Ayrıca medya alanındaki kısmi liberalleşme, feminist yayınlar veya çevreci haberler gibi farklı görüşlerin daha geniş kitlelere ulaşabilmesini sağlamıştır.

Ekonomik liberalleşmeye paralel olarak, 1980'ler Türkiye'sinde kültürel düzeyde de önemli değişimler yaşanmıştır. Baskıcı siyasal iklim, ana akım toplumda bir apolitikleşme³ eğilimi yaratırken, bazı kesimler için de yaşam tarzı, kişisel özgürlükler ve kültürel ifade biçimleri odaklı yeni bir farkındalık dalgası yaratmıştır. Bu bireyselleşme eğilimi, YTH'nin post-materyalist yönüne uygun olarak, siyasal katılımın kimlik ve ifade temelli arayışlara yönelmesine yardımcı olmuştur.

Yeniden şekillenen sanat ve edebiyat alanlarında genç nesiller, darbe sonrasının otoriter ve vesayetçi rejimlerine dolaylı bir itiraz olarak yeni kültürel formlar benimsemişlerdir. Kadınlar, ataerkil normları sorgulayarak aile içi şiddet, hukuki ayrımcılık, işyerinde taciz gibi konuların görünür kılınmasına önayak olmuş; dini topluluklar, kamu kurumlarında başörtüsüne getirilen yasaklar başta olmak üzere, daha geniş bir dini özgürlük talebi etrafında mobilize olmaya başlamışlardır. Bu hareketler, bir bakıma daha önce bireysel, özel veya aile içi addedilen konuları politik alana taşıyarak, YTH'nin temel dinamiğini ortaya koymuştur.

1980'ler boyunca, Türkiye'de çeşitli YTH'nin tohumları atılmış sayılabilir. Örneğin küçük feminist gruplar, atölye çalışmaları düzenleyerek ve *Feminist* (1987), *Pazartesi* (1995) gibi dergiler yayınlarak, kamuoyunda daha önce konuşulmayan konuları tartışmaya açmışlardır (Arat 1994: 244). Çevreciler, özellikle sanayileşmiş bölgelerdeki çevre kirliliğine karşı protestolar düzenlemişlerdir. İslamcı/muhafazakâr kesimler, eğitim özgürlüğü, başörtüsü özgürlüğü gibi alanlarda siyasi sistemle çelişen talepler geliştirmişlerdir. Kürt aktivistler ise dil ve kültürel haklar konusunda yeni hukuksal ve sivil platformlar arayışına girmişlerdir (Şimşek 2004: 112).

³Apolitikleşme, bireylerin veya toplumsal grupların siyasal süreçlere ve kamusal tartışmalara ilgisini kaybetmesi, siyasal katılımın azalması veya siyasal alandan ziyade bireysel ya da kültürel alanlara yönelmesi sürecini ifade eder (Norris 2011). Bu süreç, özellikle otoriterleşme, siyasi baskılar, neoliberal politikaların bireyselleştirici etkileri ve siyasal sisteme duyulan güvenin azalması gibi faktörlerle hızlanabilir. 1980'ler Türkiye'sinde olduğu gibi, baskıcı siyasal ortamlar, yurttaşların doğrudan siyasal katılımını sınırlarken, kültürel ve bireysel kimliklerin ön plana çıkmasına yol açabilir. Bu bağlamda, apolitikleşme yalnızca siyasal alandan uzaklaşma değil, aynı zamanda siyasetin kimlik, kültür ve bireysel haklar eksenine kayması şeklinde de ortaya çıkabilir.

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

1980’lerin sonuna kadar baskı rejiminin devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bu gelişmeler, toplumsal muhalefet anlayışında bir kırılma yaşandığına işaret etmektedir. Sınıf odaklı, anti-kapitalist veya anti-emperyalist sloganlar yerine, kimlik siyasetini ve sembolik alanları öne çıkaran çeşitli ama derinlikli bir toplumsal hareketlilik ortaya çıkmıştır. Böylece, 1990’lara gelindiğinde kadın, çevre, kültür ve din eksenli hak savunuculuğu, Türkiye’nin siyasi ve toplumsal gündeminin yeni aktörleri haline gelmiştir.

Türkiye’deki Başlıca Yeni Toplumsal Hareketler

1980’den günümüze, Türkiye’de çeşitli YTH devlet ve toplum normlarını yeniden tanımlamada önemli roller üstlenmişlerdir. Bazı hareketler belirli dönemsellikler içinde yükselişe geçerken, bazıları baskı veya içsel sorunlar nedeniyle duraklamalar yaşamıştır. Bu başlık altında çevre, feminizm, LGBTİO+, etnik hareketler, İslamcı/dini hareketler, uluslararası sorunlar merkezli toplumsal hareketler ve alışılmışın dışında bir toplumsal hareket örneği olarak demokrasi nöbetleri gibi geniş yelpazede toplumsal hareketler ele alınmaktadır. Bununla birlikte, her bir toplumsal hareket örneğinin ayrı ayrı ele alınmasının sınırlılıkları ve zorlukları göz önünde bulundurularak ağırlıklı olarak genel hatlarıyla bir değerlendirme yapılmıştır.

Çevre Hareketleri

Türkiye’de çevre aktivizminin başlangıcı 1970’lere uzansa da 1980’lerde neoliberal politikalara koşturarak sanayileşme ve kentleşmenin artmasıyla hava ve su kirliliğinin belirginleşmesi, ormansızlaşma ve ekolojik tahribat gibi sorunlar daha görünür hale gelmiştir (Şahin 2015: 440-441). Neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde madencilik, inşaat ve enerji sektörlerine yapılan yatırım artışı, çevresel etkiler konusunda yeterli önlem alınmamasını da beraberinde getirmiştir. Buna karşılık, yerel topluluklar belli başlı projelere karşı eylemler örgütlemeye başlamışlardır. Hidroelektrik santral (HES) projeleri, siyanürle altın madenciliği ve kömürlü termik santraller ise bu direnişlerin en sık görüldüğü alanlar olmuştur.

Karadeniz’deki HES’lere karşı direniş, özellikle 2000’li yılların başından itibaren çevresel kaygılar ve yaşam alanlarının korunması amacıyla başlamıştır. Bu eylemler, bölgede tarım ve su kaynaklarının zarar göreceği endişesiyle yerel halkın öncülüğünde sivil toplum örgütleri ve çevre aktivistlerinin desteğiyle organize edilmiştir. Soma’da 2014 yılında meydana gelen maden faciası, kömür madeni genişlemesine karşı protestoları tetiklemiş ve işçi hakları ile çevresel etkiler tartışmaların merkezine oturmuştur. Artvin Cerattepe’deki madencilik karşıtı mücadele, 1990’ların sonlarından itibaren altın ve bakır madenciliği projelerine karşı çıkmak

için başlamış ve yerel halkın doğa koruma adına uzun soluklu direnişine sahne olmuştur. Bu olaylar, yerel halkın yaşam alanlarını ve ekosistemlerini koruma çabalarının yanı sıra, enerji ve maden projelerinin sosyal ve çevresel etkilerine karşı duyarlılıklarını da göstermektedir. Bu mücadeleler genellikle, çevresel adalet talebi etrafında örgütlenmiş kampanyalar ve hukuk mücadeleleriyle desteklenmiştir. Dünyadaki benzer örneklerde olduğu gibi, Türkiye’de de çevre hareketleri yerel ve yatay ağlar halinde örgütlenmiştir. Söz konusu projelerin hedefi haline gelen yerel halk, sivil toplum örgütleriyle birlikte bölgesel kampanyalar yürütmüştür (Özkaynak vd. 2015: 31-35).

Bu hareketler, genellikle merkezi bir liderlik yapısından ziyade yerel forumlar, sosyal medya kampanyaları ve STK’larla kurulan gevşek koalisyonlarla ilerlemişlerdir. Sokak tiyatrosu, müzik, fotoğraf sergileri gibi sembol kullanımına dayalı YTH eylem repertuarları, kamuoyunun dikkatini çekmek için sıklıkla kullanılmıştır. Böylelikle çevre aktivizmi, tabandan yükselen ve YTH kuramının öngördüğü yatay örgütlenme ve kültürel siyaset unsurlarını barındıran bir model sergiler hale gelmiştir.

Çevre hareketi katılımcıları, hukuk mücadelesiyle de projelerin durdurulması ya da en azından geciktirilmesi yönünde önemli başarılar kazanmışlardır (Pala 2017: 170). Bununla birlikte, yerel direnişin başarısız olduğu örneklerde dahi, çevre bilincinin artması ve siyasal söylemde sürdürülebilirliğin önem kazanması gibi dolaylı faydaların da görüldüğü iddia edilebilir. Bu başarılarla rağmen, polis müdahaleleri, yasal engeller ve kamuoyunda yeterince yer bulamama gibi sorunlar, bu hareketlerin etkisini sınırlamaktadır.

Çevre Duyarlılığı Etrafında Örgütlenen Bir YTH Örneği: Gezi Parkı Protestoları

Gezi Parkı eylemlerinin (2013), ilk ortaya çıkışı itibariyle çevre duyarlılığına dayalı bir YTH olarak doğduğu söylenebilir (Bayhan 2014: 33). İstanbul Taksim’de yer alan Gezi Parkı’nda, bazı ağaçların sökülmesine tepki olarak başlayan ve kısa sürede Türkiye’ye yayılan eylemler (Bozkurt ve Bayansar 2016: 290), yakın Türkiye tarihinin en önemli toplumsal hareketlerinden birisidir. Gezi Parkı’nın yerine alışveriş merkezi yapılması planına karşı küçük ölçekli bir çevreci eylem olarak başlayan protestolar, Haziran 2013’te kısa sürede tüm ülkeye yayılan geniş çaplı hükümet karşıtı gösterilere ve sonrasında polisin güç kullanımına da bağlı olarak çeşitli şiddet eylemlerine dönüşmüştür (Demirel-Pegg 2018: 143-144). Öte yandan, ortaya çıkış süreci itibariyle YTH tanımına uygun olarak Gezi’nin en belirgin özelliklerinden biri, katılımcıların çeşitliliği idi: çevreciler, seküler orta sınıflar, feministler, LGBTİO+ grupları, Kürt aktivistler, öğrenciler ve hatta AK Parti seçmeni olmasına rağmen mevcut hükümet

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

politikalarından rahatsız olan kişiler aynı hareket etrafında buluşmuştur. Dolayısıyla bu hareketin en dikkat çekici yanlarından biri, geniş bir toplumsal kesimin katılım göstermesi olmuştur. Eylemlere çevreciler, insan hakları savunucuları, akademisyenler, sanatçılar ve öğrenciler gibi farklı gruplar dâhil olmuştur (Bozkurt ve Bayansar 2016: 288). Bu çoğulculuk, YTH kuramında vurgulanan farklı kimliklerin ortak bir sembolik mesele etrafında birleşmesi olgusunu somut biçimde ortaya koymuştur.

Gezi Parkı protestoları, dönemin AK Parti hükümetinin popüler tabanının mutlak olmadığı gerçeğini ortaya koyarken, neoliberal kent politikalarına karşı büyük bir toplumsal tepkinin varlığını da göstermiştir (Demirel-Pegg 2018: 143). Eylemler, kısa vadede politik dönüşümlere yol açmasa da ifade özgürlüğü, katılım ve ekolojik kaygıları daha görünür kılmıştır. Bununla birlikte, protestoların giderek bir şiddet sarmalına dönüşmesi (Işık 2014: 255) sonrasında yoğun devlet baskısı, Türkiye’de YTH faaliyetlerinin ne kadar kırılğan olduğunu da bir kez daha hatırlatmıştır. Yine de Gezi, toplumsal hafızada en azından ortaya çıkış süreci itibarıyla yaratıcı ve tabandan yükselen bir direniş modeli olarak yerleşmiş ve sonraki kuşak eylemlere de ilham kaynağı olmuştur. Eylemler boyunca sosyal medyanın etkin kullanımı da Gezi Parkı hareketini diğer geleneksel protesto biçimlerinden ayıran önemli unsurlar arasında yer almıştır (Bozkurt ve Bayansar 2016: 289). Öte yandan Gezi Parkı olayları da bu dönüşümün bir örneği olarak, başlangıçtaki çevreci kaygılardan saparak provokatif, şiddet içeren ve siyasi hesaplaşmaya dönüşmesi, sosyal medya çağında toplumsal hareketlerin net amaç ve hedeflerden uzaklaşarak belirsiz, kimliksiz ve dağınık bir yapıya evrildiği teorisini desteklemektedir (Babacan 2014: 156).

Kadın Hareketleri ve LGBTİÖ+ Hareketleri

Türkiye’de kadın hareketinin geçmişi on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanmakla birlikte, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren belirgin bir toplumsal hareket niteliği kazandığı görülmektedir (Arat 1994: 241). Darbe sonrası dönemde kadınlar, erkek egemen siyasi arenadan dışlanınca, kendi kurdukları bilinç yükseltme grupları ve kadın dergileri üzerinden ataerkil normlara itiraz etmeye başlamışlardır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı gibi yapılar, kadına yönelik şiddetle mücadelede öncülük ederek hem farkındalık yaratmışlar hem de somut yardım sağlayacak kurumsal mekanizmalar oluşturmuşlardır (Alkan ve Çakır 2017: 245-248). Bu noktada, yeni toplumsal hareketler kuramının vurguladığı gibi, kadın hareketi de geleneksel işçi sınıfı temelli mücadelelerden farklı olarak kimlik ve toplumsal cinsiyet odaklı bir yapı sergilemiştir (Erdoğan ve Köten 2014: 94-95). Bu örgütlenmeler, aile içi şiddet, cinsel taciz,

hukuki eşitsizlik gibi konuların kamusal alanda tartışılır hale gelmesinde de anahtar rol oynamıştır. Kadınların özel alana hapsedilmesine itiraz eden feministler, hukuksal reformlar (Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi) için de baskı oluşturarak, kadın sorunlarının demokratikleşme meselesinin ayrılmaz parçası olduğunu vurgulamışlardır (Arat 1994: 244-245).

Feminist hareketin bedensel özerklik, kimlik ve ifade özgürlüğüne yaptığı vurgu, 1990'lar ve 2000'lerde LGBTİO+ hareketinin yükselişine de zemin hazırlamıştır. Lambdaistanbul (1993) ve KAOS GL (1994) gibi oluşumlar, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ayrımcılığına karşı mücadele etmişlerdir. Mevcut yasalara ve toplumsal normlara rağmen, Onur Yürüyüşleri gibi etkinlikler örgütleyerek görünürlük kazanmışlardır (Kilic 2021: 736). Bu süreçte Türkiye'deki muhafazakâr toplumsal yapıya rağmen, LGBTİO+ hareketi giderek güçlenen bir kamusal gündem oluşturmayı başarmıştır. Feminist hareketle iş birliği içinde çalışan LGBTİO+ gruplar, heteronormatif cinsiyet düzenini sorgulayıp dönüştürmeyi hedeflemektedirler.

Yeni toplumsal hareketlerin anti-bürokratik bir eğilim taşıdığı ve merkeziyetçi yapılarla çatıştığı dikkate alındığında, Türkiye'de LGBT hareketinin devlet mekanizmalarıyla olan gerilimleri, bu genel çerçevenin somut bir örneği olarak görülebilir (Erdoğan ve Köten 2014: 98). Öte yandan Protestolarda, atölye çalışmalarında ve sosyal medya kampanyalarında kullanılan yaratıcı söylem ve performanslar, YTH kuramının kimlik siyaseti ve sembolik eylem repertuarına dair vurgularını doğrular niteliktedir.

Kürt Hareketi ve Diğer Etnik Kimlik Hareketleri

Kürt meselesi, Türkiye'nin en çetrefilli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Kürt hareketi, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden beri varlık gösteren bir hareket olmuştur. Kürtçenin kullanımı konusundaki resmi kısıtlamalar, ekonomik geri kalmışlık ve rejim baskısı, Kürtler arasında büyüyen dışlanma ve adaletsizlik hissini körüklemiştir (Özen 2015: 60-69). 1984'te meşru toplumsal hareket çerçevesindeki Kürt hareketinden farklı olarak terörist eylemlerle görünür olmaya başlayan terör örgütü PKK, devletle silahlı çatışmayı amaçlarken; diğer Kürt aktivistler kültürel festivaller, dil enstitüleri ve siyasi partiler üzerinden barışçıl ve meşru yöntemlere dayalı hak talebi kanalları aramışlardır. Bu anlamda barışçıl ve meşru yöntemlere dayalı Kürt hareketi, YTH kuramının temel ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Kürtçenin eğitim ve medyada kullanılması, müzik ve folklor festivalleri gibi kimlik vurgusuna dayalı

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

aktiviteler, etnik-kültürel varlığın tanınması talebini kamusal alana taşımıştır. Bu hareket, kimlik ve kültür odaklı talepleriyle Türkiye’nin resmî ideolojik kalıplarına meydan okumuştur.

Öte yandan, birçok Kürt sivil toplum örgütü, şiddet dışı yöntemlerle hak arayışına devam ederken, PKK gibi terörist hareketlerle de ilişkilendirildikleri ya da fiilen bağlarını koparmadıkları için meşruiyet problemi ile de karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, Kürt hareketi içinde YTH karakteri taşıyan kesimlerin de faaliyetlerini etkilemektedir.

Kürt hareketi kadar görünür olmasa da, Laz, Çerkes, Ermeni, Süryani ve Arap toplulukları da kültürel haklar ve siyasal temsil konularında benzer taleplerle gündeme gelmektedir. AB uyum süreci gibi faktörler, bu toplulukların faaliyet göstermesini kolaylaştırmış; dil kursları, kültür dernekleri ve festival organizasyonları vb. artmıştır. Bu da Türkiye’de çokkültürlülük söyleminin yerleşmesine katkı sağlamakla birlikte, etnik kimlik tabanlı siyasal hareketlerin çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir.

Dini ve Muhafazakâr Hareketler

Kadın, çevre ve etnik kimlik odaklı hareketlerle aynı dönemde, dini referanslı hareketler de YTH stratejilerine benzer yöntemler benimsemişlerdir. Siyasal İslam’ın, Türkiye’deki köklerini Osmanlı son dönemine kadar geriye götürülebilir. Bununla birlikte İslamcı hareket farklı siyasal-konjonktürel dönemlere göre farklı şekillerde yapılaşmış ve 1980 sonrası siyasi ve toplumsal koşulların da etkisiyle giderek görünür olmuştur (Berik 1990: 81). Bunda darbe sonrasında askerî rejimin sol muhalefete karşı dini hayatı kontrol etmek için resmi din politikaları benimsemesinin ve bir ölçüde dini kesimlerin önünü açmasının da etkisinin olduğu söylenebilir (Demirer 2017: 290). Öte yanda kırdan kente göçle şehirlileşen muhafazakâr kitleler, daha görünür hale gelmiş ve dini eğitimin genişletilmesi, kamusal alanda başörtüsü özgürlüğü gibi taleplerde bulunmuşlardır.

Refah Partisi ve daha sonra Adalet ve Kalkınma Partisi gibi İslami/muhafazakâr kökenli partilerin yükselişi, muhafazakâr-dini kesimlerin siyasal temsilini güçlendirmiştir. Öte yandan siyasal alanın da ötesinde, çeşitli dernek ve vakıflar aracılığıyla örgütlenen cemaat/tarikat vb. dini yapılar, toplumsal alanda daha görünür hale gelmiş ve başörtüsü eylemleri vb. çeşitli toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında ya da genişlemesinde önemli rol oynamışlardır (Demirer 2017: 294-295). Bu hareketlerin yatay örgütlenmesi ve eğitim, medya, hayır faaliyetleri gibi çeşitli toplumsal-kültürel çalışmalarla etki alanını genişletmesi, hareketlerin YTH’nin tipik özellikleriyle benzerlik göstermelerini sağlamıştır.

Öte yandan dini temelli hareketler, özellikle 1990'lı yıllarda katı laiklik ilkesiyle sık sık çatışma içine girmiştir. Başörtüsü yasağı, bu açıdan önemli bir örnek oluşturur. Başörtüsü hakkı savunuculuğu, kadın bedenini siyasetin merkezine yerleştirerek, hem temel haklar hem de bireysel özgürlük ekseninde bir mobilizasyon örneği ortaya koymuştur (Göle 2015: 233-234). Bu direniş, oturma eylemleri, hukuki girişimler, kamuoyu kampanyaları aracılığıyla, YTH kuramının kimlik odaklı ve sembolik eylem repertuarını paylaşmıştır.

Bununla birlikte, AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte, dini hareketlerin devletle ilişkisi daha karmaşık hale gelmiştir. İktidar partisinin desteğini alan kesimler, resmî kurumlarla ve yerel siyasetle daha fazla etkileşime girmiştir. Dolayısıyla bu gruplar hâlâ yeni toplumsal hareket olarak mı görülmelidir; yoksa mevcut siyasal düzene eklemlenmiş yapılar hâline mi gelmişlerdir vb. sorular gündeme gelebilmektedir. Yine de, dini hareketlerin Türkiye'nin toplumsal ve kültürel dokusunu dönüştürmedeki rolü açıktır ve kamusal alanda dini ifadenin meşruiyetini savunarak rejimin vesayetçi yönüne yeni meydan okumalar getirmişlerdir.

Türkiye'de Uluslararası/Bölgesel Sorunlar veya Krizler Merkezli Toplumsal Hareketler

Türkiye'nin uluslararası gündemle kesişen krizler, çatışmalar veya insani sorunlar nedeniyle tanık olduğu ve YTH kuramına (en azından kısmen) uyabilecek toplumsal hareket örnekleri, YTH'nin yeni bir boyutunu gündeme getirmektedir. Bu hareketler, uluslararası boyutlu krizler etrafında Türkiye'de sivil toplum ve farklı toplumsal kesimler tarafından organize edilmiş veya kendiliğinden ortaya çıkmış protestoları, yardım seferberliklerini ve dayanışma ağlarını içermektedir. Her birinin YTH kuramı ile ne ölçüde örtüştüğü tartışmalı olsa da, kimlik inşası, sembolik eylem, yatay örgütlenme ve küresel bağlantılar gibi unsurları barındırmaları bakımından YTH bağlamında değerlendirilmeye uygundur. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda Bosna Savaşı bağlamında ortaya çıkan Balkan dayanışma hareketleri, Filistin meselesi ve özellikle Mavi Marmara eylemleri, Suriyeli mültecilere yönelik çeşitli yardım ve dayanışma hareketleri ve Doğu Türkistan (Uygur) toplumsal farkındalık ve dayanışma hareketleri YTH çerçevesinde ele alınmaya değer görünmektedir.

Bosna Savaşı ve Balkan Dayanışma Hareketleri

1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ortaya çıkan kanlı çatışmalar, özellikle Bosna-Hersek'te ağır insani dramların yaşanmasına sebep olmuştur. Bosna Savaşı sırasında Boşnak Müslümanların katliama ve etnik temizliğe maruz kalışı, Türkiye'deki kamuoyunda güçlü bir dindaş ve tarihsel bağ duygusunu harekete geçirmiştir. Sivil toplum kuruluşları, insani

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

yardım dernekleri ve gönüllü inisiyatifler, Bosna’daki mağdur halka destek vermek amacıyla örgütlenerek yardım kampanyaları ve protestolar düzenlemiştir.

Bu dayanışma hareketleri, YTH’in post-materyalist değerlere dayanması açısından incelendiğinde, insani kaygıların ve ortak kültürel kimliğin öne çıkması bakımında YTH özelliği göstermektedir. Türkiye’deki aktörler, Bosna meselesine yaklaşırken ekonomik ya da stratejik çıkarları değil, zulme uğrayan kardeş bir topluma destek ilkesiyle hareket etmişlerdir. Bu yaklaşım, protestoların ve yardımların içeriğini şekillendirmiş; gıda, ilaç ve temel ihtiyaç malzemeleri toplanarak Bosna’ya ulaştırılmış, kamuoyu seferberliğinde insan onuru ve evrensel vicdan gibi ahlaki kavramlara vurgu ön plana çıkmıştır.

Örgütlenme biçimi bakımından bu hareketlerin çok merkezli ve yatay ağlar oluşturduğu söylenebilir. Bir yandan büyük yardım kuruluşları (Kızılay, İHH vb.) ve vakıflar organize yardım koridorları oluştururken, diğer yandan yerel STK’lar, üniversite kulüpleri ve mahalle inisiyatifleri de bağımsız biçimde çeşitli kampanyalar yürütmüştür. Türkiye’nin farklı bölgelerinden binlerce gönüllü, bu kampanyalara katılmış; para, kıyafet, gıda gibi yardımlar Balkanlar’a gönderilmiştir. Bu çok aktörlü yapı, hareketin resmî kurumlarla doğrudan ilişkili olmayan, tabandan gelen bir mobilizasyon özelliğine sahip olduğunu; bu bakımdan da YTH olarak tanımlanabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Bosna Savaşı ve Balkan Dayanışma Hareketleri, insani krize duyarlılık temelinde şekillenen, çok boyutlu, yatay ve post-materyalist değerlere yaslanan bir toplumsal seferberlik örneği sunmaktadır.

Filistin Eylemleri ve Mavi Marmara

Filistin meselesi, Türkiye kamuoyunda uzun yıllardır özel bir ilgiye sahip olmuştur. Özellikle Gazze’de yaşanan dramlar, Mescid-i Aksa’ya yönelik baskınlar ve Batı Şeria’daki insan hakları ihlalleri gündeme geldiğinde, farklı toplumsal kesimler bir araya gelerek Filistin meselesi ekseninde kitlesel eylemler düzenlemiştir. Bu eylemlerin başlangıç noktasını çoğu zaman İsrail’in şiddetli müdahaleleri veya Filistinlilere yönelik sert uygulamaları tetiklemiştir. Kamuoyunun tepkisi kimi zaman meydan gösterileri, protesto yürüyüşleri ve basın açıklamaları şeklinde görünür hâle gelirken, online kampanyalar ve sosyal medya paylaşımları da geniş bir kesimin mobilize olmasına imkân tanımaktadır.

Bu protestoların kimlik ve sembolik eylem boyutu, YTH kuramının kültürel-simgesel yönlerini akla getirmektedir. Gösterilerde sıklıkla Filistin bayrakları, “Özgür Filistin” pankartları ve Kudüs temalı posterler taşınmakta; uluslararası hukuk, insan hakları ve adil barış

sloganları öne çıkmaktadır. Burada İslami duyarlılığın yanı sıra evrensel insan hakları söyleminin de önemli bir yer tuttuğu göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede, hareket dinî gruplardan, seküler insan hakları savunucularına kadar farklı ideolojik zeminlerden katılımcıları ortak bir Filistin yanlısı kimlik etrafında birleştirebilmektedir. Örgütlenme ve koordinasyon açısından bakıldığında, Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları bu eylemler içinde belirgin bir rol oynamaktadır. İHH, Mazlumder, Özgür-Der gibi İslami kimliği olan STK’ların yanı sıra, sol eğilimli veya bağımsız insan hakları grupları da dayanışma gösterilerinde yer almaktadır. Öte yandan bazı dönemlerde özellikle Cuma namazı çıkışlarında düzenlenen basın açıklamaları veya kitlesel yürüyüşler, halkın gündelik hayatı içerisinde hareket için düzenli bir mobilizasyon alanı yaratılmasını da sağlamaktadır.

Bu kapsamda Mavi Marmara eylemleri, Filistin meselesi özelinde ve YTH bağlamında önemli bir örnektir. Mavi Marmara eylemleri, Gazze’ye uygulanan ablukayı kaldırma çabasıyla yola çıkan sivil filonun uluslararası sularda İsrail müdahalesine uğraması sonrası Türkiye’de ve dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen geniş çaplı protestoları ifade etmektedir. Yeni toplumsal hareketler kuramının kimlik, sembolik eylem, post-materyalist değerler ve yatay örgütlenme gibi temel yaklaşımları doğrultusunda incelendiğinde, Mavi Marmara eylemlerinin, Filistin meselesi etrafında dayanışmacı bir kimlik vurgusu; insan hakları, uluslararası hukuk vb. soyut değerleri önceleyen post-materyalist söylem; sosyal medya destekli kitlesel gösteriler ve uluslararası nitelikli protestolar; çok sayıda STK ve yerel inisiyatifin bir araya gelerek yatay ağlar oluşturmaları vb. yönleriyle YTH özellikleri taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan Filistin meselesi, sürekli güncelliğini koruyan bir mesele olarak sık sık toplumsal eylemlilik konusu olmaya devam etmektedir. Son olarak 1 Ocak 2025’te “Dün Ayasofya, Bugün Emevî, Yarın Aksa” sloganıyla organize edilen yürüyüş 308 sivil toplum kuruluşunun katılımıyla düzenlenmiş ve yürüyüşe yaklaşık 450 bin kişi katılmıştır (*Milliyet* 2025; *TRT Haber* 2025). Bu sayı, bir toplumsal hareket örneği için oldukça yüksek bir katılım anlamına gelmektedir. Bu durum, Filistin vb. uluslararası sorunlar ve insani krizler odaklı toplumsal hareketlerin son derece güçlü bir taban desteğine sahip olduğunu göstermektedir.

Suriyeli Mültecilere Yönelik Yardım / Dayanışma Hareketleri

2011 sonrası Suriye iç savaşıyla başlayan kitlesel göç dalgası, Türkiye’ye sığınmacı akımına neden olmuştur. Bu süreçte insani yardım ve mültecilerle dayanışma amaçlı birçok sivil inisiyatif ortaya çıkmıştır. Bu girişimler, maddi yardım kadar insan onuru, evrensel insan hakları ve savaş mağdurlarına destek gibi ahlaki gerekçelere de dayanmıştır. Bazı ulusal çapta

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

faaliyet gösteren yardım kuruluşları (Kızılay, İHH vb.) yanında yerel sivil ağlar, gönüllü gruplar, hatta sosyal medya kampanyaları ile yapılan gıda, kıyafet ve barınma yardımları söz konusu olmuştur. Bu insani yardım seferberlikleri, doğrudan protesto veya çatışma eksenli değilse de, kimlik ve dayanışma odaklı, sınır-ötesi etkileşim içeren bir toplumsal mobilizasyon olarak YTH’nin bazı temel özelliklerini barındırmaktadır.

Doğu Türkistan (Uygur) Dayanışma Hareketleri

Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) meselesi, Çin yönetiminin Uygur Türklerine yönelik baskı politikaları ve insan hakları ihlalleri iddiaları üzerinden Türkiye kamuoyunun dikkatini uzun süredir çekmektedir. Türkiye’deki Uygur diasporasının varlığı ve Türk ve İslam dünyasının meseleye tarihsel-kültürel yakınlığı, kamuoyunun bu konudaki duyarlılığını artırmaktadır. Basına yansıyan toplama kampları, zorla çalıştırma, dinî ibadet özgürlüklerinin kısıtlanması ve kültürel asimilasyon gibi insan hakları ihlalleri iddiaları, Uygur sorununun gündemde sağlayarak çeşitli protesto eylemlerinin ve dayanışma hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu dayanışma hareketlerini anlamak için öncelikle *kimlik ve kültürel haklar* eksenine odaklanmak gerekmektedir. Söz konusu hareketler, Uygur kimliğinin korunması, dinî özgürlüklerin güvence altına alınması ve anadil hakkı gibi unsurları merkeze koyarak, Çin yönetiminin politikalarına karşı ulusal ve uluslararası kamuoyuna çağrıda bulunmaktadır. Gösterilerde Doğu Türkistan bayrağı (mavi zemin üzerinde beyaz hilal ve yıldız), Uygur kültürel motifleri ve etnik/dinî kimliğe saygı vb. vurgular öne çıkmaktadır. Protestolarda kullanılan söylem ve sloganlar, genellikle insan hakları ve uluslararası hukuk çerçevesinde meşrulaştırılmakta; böylece dinî, azınlık hakları, kültürel haklar ya da evrensel insan hakları savunuculuğu söylemleri iç içe geçmiş bir şekilde tezahür etmektedir.

Örgütlenme biçimi açısından bakıldığında, bu hareketlerin *taban inisiyatifleri*, *diaspora örgütleri* ve *STK’lar* tarafından aynı anda yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye’deki Uygur diasporası, dernek ve vakıflar aracılığıyla basın açıklamaları, konferanslar ve yürüyüşler düzenlerken, İslami cemaatler ve milliyetçi gruplar da bu eylemlere katılım göstermektedir. Aynı zamanda uluslararası insan hakları kuruluşlarıyla kurulan bağlantılar sayesinde mesele, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Parlamentosu gibi platformlarda gündeme taşınmıştır. Bu çok katmanlı örgütlenme, YTH kuramındaki yatay ağlar ve ulusüstü etkileşim öğelerine uygun bir yapı sergilemektedir. Bu bakımdan YTH kuramına uygun bir biçimde yatay örgütlenme,

sembolik kimlik inşası ve post-materyalist değerler merkezli siyaset unsurları, Doğu Türkistan meselesi etrafında şekillenen dayanışma ağlarında somut biçimde gözlemlenmektedir.

Alışılmışın Dışında Bir Yeni Toplumsal Hareket Örneği Olarak Demokrasi Nöbetleri

Türkiye’de 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan darbe girişimi, ülke siyasetinde derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bu girişimin hemen ardından, hükümetin ve toplumun geniş kesimlerinin katılımıyla demokrasi nöbetleri adı verilen kitlesel eylemler başlamış; meydanlarda on binlerce insan darbe karşıtı sloganlar atmış, geceler boyunca nöbet tutarak, milli iradeye ve demokrasinin korunmasına vurgu yapmıştır.

Demokrasi nöbetlerinin belirleyici özelliklerinden biri, ulusal birliği pekiştirmeye odaklanmasıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın direniş çağrısının ardından meydanlar kolektif kimliğin dışı vurduğu alanlara dönüşmüştür. Katılımcılar bayraklar sallamış, vatanseverlik vurgulu sloganlar atmış ve milli irade kavramını vurgulayarak kendilerini iç ve dış tehditlere karşı demokrasinin savunucuları olarak konumlandırmıştır. Bu durum, YTH’nin kimlik politikalarına yaptığı vurguyla örtüşmektedir; zira bu toplantılar kolektif bir kültürel kimliğin inşası ve kutlanmasıyla ilgilidir.

Bu nöbet buluşmaları, akşam saatlerinde başlayıp gece boyunca sürmüş, bazı şehirlerde haftalarca devam etmiştir. İstanbul (Taksim, Saraçhane, Üsküdar vb.), Ankara (Kızılay, Beştepe vb.) ve diğer büyük şehirlerde düzenlenen nöbetlerin başlıca sloganı milli iradeye ve demokrasiye sahip çıkmak olmuştur. Bu bağlamda, nöbetlerin ana vurgusu, birincisi, darbe teşebbüsünün reddedilmesi ve darbeyi püskürten halk dayanışmasına övgü ve ikincisi, parti aidiyeti gözetmeden, ortak bir kimlik altında ulusun ve devletin savunulması olmak üzere iki tema etrafında şekillenmiştir (Miş vd. 2016: 11-14).

Farklı toplumsal kesimlerden insanları içermekle beraber, nöbetlere çoğunlukla AK Parti ve MHP tabanının yoğun katılım gösterdiği bilinmektedir (Miş vd. 2016: 30, 34, 48). Bu bakımdan bazı gözlemciler, katılımcıların büyük bölümünün iktidar söylemiyle özdeşleştiğini, dolayısıyla bu nöbetlerin hem tabandan hem de yukarıdan yönlendirmeyle gerçekleşen melez bir hareket olduğunu öne sürmüştür (Carney 2019: 138). Öte yandan, parti aidiyeti dışında bir kısım katılımcı, darbe girişiminin demokrasi dışı olduğuna inanarak devlet otoritesini savunma motivasyonu ile hareket etmiştir (Miş vd. 2016: 34, 48-49).

Demokrasi nöbetlerinin devlet ya da iktidar partisi destekli olması, YTH kuramına ait başlıca örneklerden (örneğin Gezi Parkı protestoları, feminist hareket, çevre hareketleri vb.) önemli bir sapma olarak görülebilir. Yine de nöbetlerin biçimi ve katılım motivasyonları

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

incelendiğinde, YTH’ye özgü bazı unsurların varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim demokrasi nöbetleri de, darbe karşıtlığını siyasi bir duruş unsuru hâline getirerek kitlesel bir sembolik eylem alanı yaratmıştır. Meydanlarda toplanan kalabalıklar, demokrasi savunucusu ve milli iradeye sahip çıkan vatandaş konumlarına vurgu yapmış, Türk bayrağı gibi sembolik nesnelerle ortak bir duygudaşlık inşa edilmiştir.

Öte yandan, YTH’lerin bir diğer önemli özelliği, yatay ve çoğulcu bir örgütlenme tarzıdır. Demokrasi nöbetleri ise yerel düzeydeki katılıma ve bireysel inisiyatiflere açık olsa da esas olarak merkezi bir çağrı ve devlet kurumlarının koordinasyonunda organize edilmiş bir eylemlilik görünümündedir. Nitekim kamu kurumları ile birlikte sivil toplum kuruluşları ve parti teşkilatları nöbetlerin düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. Kamu kurumlarının bu rolü, esasında darbe girişimi sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın halkı meydanlara çağırmasının bir devamı niteliğinde demokrasi nöbetlerine yansımadır (Carney 2019: 146). Dolayısıyla organizasyonda belirgin bir yukarıdan yönlendirmenin de varlığından bahsedilebilir. Bununla birlikte, katılımcıların kendi gönüllü motivasyonlarıyla katıldıkları da bilinmektedir (Miş vd. 2016: 29). Bu bakımdan karma ya da melez bir örgütlenme yapısından söz etmek mümkün olmakla birlikte, nöbetlerin gönüllü toplumsal katılımı içermesi sebebiyle YTH içerisinde tanımlamak mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak, demokrasi nöbetleri, YTH kuramının sembolik kimlik, toplumsal katılım vb. bazı temel ilkelerini yansıtırken; diğer yandan devletin kurumsal desteği ve iktidar odaklı koordinasyon mekanizmalarıyla bu kuramdan kısmen uzaklaşmaktadır. Yine de 15 Temmuz darbe girişimi gibi olağanüstü bir bağlamda kitlesel katılımın nasıl örgütlendiği ve bu eylemlerin hangi sembolik unsurlar aracılığıyla meşrulaştırıldığı soruları, YTH perspektifiyle incelendiğinde değerli açılımlar sunmaktadır.

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Zorlukları ve Sınırlılıkları

Türkiye’de YTH, dönüştürücü bir potansiyele sahip olmakla birlikte, eylem ve etki alanlarını daraltan çeşitli zorluklarla da mücadele etmek durumundadır. YTH’nin yatay örgütlenme yapısı, katılımcılık ve özerkliği artırsa da, ortak hedefler etrafında koordinasyon kurmayı güçleştirebilmektedir. Örneğin, feminist gruplar ile İslamcı kadın grupları arasında başörtüsünün baskı mı yoksa özgürleşme aracı mı olduğu konusunda günümüzde gülünç karşılanabilecek görüş ayrılıkları yaşanabilmektedir (Yüce Tar 2013: 103). Benzer şekilde, Kürt hareketi içindeki farklı ideolojik yaklaşımlar veya seküler-muhafazakâr gibi ayrımlar ile

PKK'nın Kürt halkı üzerinde baskı kurmak istemesi (*TRT Haber* 2024), ortak bir strateji belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu tür iç çekişmeler ve dışarıdan müdahaleler, hareketlerin politika üretme ve geniş kitlelerle ilişki kurma kapasitelerini zayıflatabilmektedir. Bunun yanı sıra, farklı kimlik grupları zaman zaman ortak hedefler belirleme konusunda zorluklar yaşayabilmektedir. Bu durum, YTH kuramının kimlik temelli dayanışma vurgusuna rağmen, Türkiye'de kimliklerin çok katmanlı ve bazen de çelişkili biçimde yapılandığının altını çizmektedir.

Ayrıca, YTH'nin kazandığı popülarite, siyasi partiler ve kurumsal aktörler tarafından kooptasyona açık hale gelmelerine yol açabilmektedir. Hareketlerin söylemini veya kadrolarını benimseyerek kısmen sisteme eklemlenmek isteyen siyasal partiler, zaman zaman YTH ile geçici ittifaklar kurmaktadır. Bunun sonucunda, hareketlerin başlangıçtaki radikal veya dönüştürücü hedefleri gölgede kalabilmektedir. Özellikle dini-muhafazakâr hareketler bağlamında, devlet ve iktidar partileriyle kurulan yakın ilişkiler, YTH'nin “devlet-dışı” ve eleştirel niteliğini zayıflatabilmektedir. Bu tür durumlarda, tabandan yükselen hak arayışları, kurumsal alana eklemlenerek dönüştürücü potansiyelini yitirme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, kadın hakları konusunda bazı STK'larla iş birliği yapan belediyeler veya hükümet kurumları, toplumsal cinsiyet eşitliği söylemini kurumsal projelere dahil ederken, hareketin yapısal dönüşüm taleplerini veya bu konudaki farkındalık eksikliklerini dahi görmezden gelebilmektedir (H. Demirdirek ve Ü. Şener 2014 :23).

Aynı şekilde, sivil toplum kuruluşlarının kamu fonları veya özel sektör bağışları aracılığıyla desteklenmesi, kimi zaman bu kuruluşların eleştirel söylemini yumuşatarak depolitizasyon riskini beraberinde getirir. Hareketin katılımcıları, hizmet sunma odaklı sosyal yardım veya farkındalık çalışmalarına ağırlık vererek, sistemle daha az çatışan, daha az dönüştürücü bir çizgiye doğru kayabilir. Bu da YTH'nin uzun vadede toplumsal değişim üzerindeki etkisini zayıflatabilir.

Öte yandan, Türkiye'nin ideolojik, etnik ve dini hatlar üzerinden derin biçimde kutuplaşmış siyasal ortamı, farklı YTH'nin birlikte hareket etmesini zorlaştırmaktadır. Medya kanalları da çoğu zaman tarafsız bir yayın politikası izleyerek, karşıt grupları ötekileştiren söylemler üretmektedir. Sosyal medya YTH için her ne kadar örgütlenmeyi kolaylaştırırsa da (Koç 2017: 1574), dezenformasyon ve nefret söyleminin yaygınlaşmasına imkân vermektedir. Bu koşullar altında geniş tabanlı koalisyonların kurulması ve ortak meseleler etrafında birleşme pek kolay olmamaktadır. Bu tür kutuplaşma koşullarında, farklı hareketlerin ortak payda arayarak sistemik reformlar talep etmesi veya toplumun geniş kesimlerinde benimsenebilecek

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

politikalar geliştirmesi epey zorlaşır. Ortak meseleler (çevre, kadın hakları, insan hakları vb.) etrafında dahi birleşmek güç hale gelir. Dolayısıyla YTH, potansiyel iş birliği ortamından yoksun kalarak dar kimlik çerçeveleri içinde sıkışabilir veya hak talebini sadece kendi kitlesinin duyarlılığıyla sınırlamak zorunda kalabilir.

Bunun yanı sıra, ulusötesi bağlar ve küresel ağlarla kurulan ilişkiler de YTH için hem fırsat hem de zorluk kaynağı olabilmektedir. Uluslararası fon ve proje destekleri, kimi zaman hareketlerin yerel gereksinimlerden kopma veya dış aktörlerin önceliklerine göre pozisyon alma riskini doğurur. Özellikle çevre, kadın veya LGBTİO+ hareketleri gibi alanlarda uluslararası sözleşmelerin ve hak normlarının benimsenmesi, meşruiyet kazanma açısından fayda sağlarken; yerli ve millî hassasiyetlere vurgu yapan kesimlerde ters tepkilere neden olup kutuplaşmayı derinleştirebilir.

Son olarak, neoliberal politikalar, birçok insanı güvencesiz çalışma koşullarına iterek, aktivizm için gereken zaman ve enerjiyi sınırlamaktadır. İşsizlik, düşük ücretler ve sosyal destek eksikliği, aktivistlerin uzun soluklu mücadele yürütmesini güçleştiren unsurlar olarak sıralanabilir. Nitekim neoliberal dönüşüm süreçleri ve yükselen hayat pahalılığı, birçok insanın gündelik hayatta ekonomik kaygıları önecelenmesine neden olmuştur. Bu durum, aktivizme katılma veya kolektif eylemlere zaman ve kaynak ayırma kapasitesini önemli ölçüde sınırlamaktadır. Özellikle düşük gelire sahip kesimler, iş güvencesi kaygıları nedeniyle protestolarda görünür olmaktan kaçınabilir veya sivil toplum faaliyetlerine yeterli desteği veremeyebilir.

Öte yandan, yeni toplumsal hareketlerin finansmanı da büyük bir sorundur. Bazı STK’lar, yurtdışından aldıkları hibe ve proje desteklerine bağımlı hale gelirken, bu fonların öncelikleriyle hareketin tabandan yükselen talepleri arasındaki uyumsuzluklar çatışmaya yol açabilmektedir. Aynı şekilde, kurumsal sponsorluklar da hareketlerin bağımsızlığını tehlikeye atabilir. Ekonomik imkânların kısıtlılığı, özellikle de yerel ve küçük ölçekli inisiyatiflerin varlığını sürdürebilmelerini güçleştirmektedir.

Buna ek olarak, post-materyalist ekseninde konumlanan bu hareketlerin, sosyoekonomik açıdan görece dezavantajlı kesimlere ulaşması da güçleşebilmektedir. Zira geçim kaygısının öncelikli olduğu toplumsal kesimlerde, kimlik ve ifade özgürlüğü gibi sembolik talepler geri plana itilebilmektedir. Bu da YTH’nin farklı sosyoekonomik tabakalara yayılmasını engelleyen bir kısıt olarak öne çıkmaktadır.

Tüm bu zorluk ve sınırlılıkların ortak sonucu, YTH'nin Türkiye bağlamında sıkça vurgu yapılan dönüştürücü potansiyelinin tüm toplumsal katmanlara erişmekte zorlanmasıdır. Bununla birlikte, farklı kimliklerin, ideolojik yelpazelerin ve ulusötesi aktörlerin devreye girmesi, hareketleri bir yandan güçleştirirken diğer yandan da dinamizm kazandırmaktadır. Bu dinamizm, çeşitli engellere rağmen YTH'nin Türkiye siyasetinde yenilikçi söylem, sembolik eylem ve taban örgütlenmesi kanallarıyla varlığını sürdürmesine imkân tanımaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de 1980 Askerî Darbesi, geleneksel muhalefet kanallarını kapatarak alternatif toplumsal hareketlerin gelişmesine zemin hazırlamış, neoliberal reformlar ise sınıf temelli mücadelenin zeminini daraltırken Türkiye'yi küresel kültürel ve ekonomik etkileşimlere daha açık hale getirerek post-materyalist meselelere ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda, 1980'lerden itibaren ortaya çıkan YTH hem devlet hem de toplum katmanlarında normların sorgulanması ve yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynarken, çevresel tahribata karşı yerel halk direnişlerinden kadın ve LGBTİÖ+ hareketlerinin taleplerine; Kürt hareketinin kültürel hak taleplerinden, dini hareketlerin kamusal alanda İslami ifadeye yer açma girişimlerine kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir. Ağırlıklı olarak kimlik, görünürlük, haklar ve özgürlükler odağında mobilize olan bu hareketler, yatay örgütlenme biçimleri, kimlik siyaseti ve sembolik eylem repertuarları ile Türkiye siyasetinde önemli birer aktör haline gelmiştir.

Çalışma, Türkiye'de YTH'nin çok yönlü ve dalgalı bir seyir izlediğine işaret etmektedir. Bir yandan, Gezi Parkı protestoları veya kadın/LGBTİÖ+ hareketi gibi görünürlüğü yüksek örnekler, kimlik ve kültür merkezli yeni eylem biçimlerinin geniş kesimler üzerinde etki yaratabileceğini kanıtlamıştır. Diğer yandan, Kürt ve diğer etnik hareketler ile dini-muhafazakâr hareketler, tarihsel ve yapısal engellerle karşı karşıya kalmasına rağmen, kimlik temelli hak arama mücadelesini sürdürebilmiştir. Yine uluslararası/bölgesel krizlere bağlı olarak (Mavi Marmara eylemleri, Bosna ve Filistin dayanışması, Uygur meselesi vb.) gelişen hareketler, sivil toplumun uluslararası ölçekte sorunlarla bağlantılı biçimde nasıl mobilize olabileceğini ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, YTH kuramının öne çıkardığı yatay örgütlenme, post-materyalist değerler ve toplumsal katılım gibi kavramlar, Türkiye bağlamında çeşitli sınırlar ve gerilimlerle karşılaşmaktadır. Devletin zaman zaman öne çıkan vesayetçi politikaları, hukukî ve idari kısıtlamalar, giderek artan toplumsal-siyasal kutuplaşma, ekonomik zorluklar ve hareket içi çekişmeler, yeni toplumsal hareketlerin etki kapasitesini daraltan önemli etkenlerdir. Ayrıca

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

bazı hareketlerin devletle ya da siyaset kurumlarıyla kurduğu yakın ilişkiler (örneğin demokrasi nöbetleri veya belirli dini cemaatlerin siyasi partilerle etkileşimi), klasik anlamda YTH’nin devlet-dışı ve alternatif modellerini sorgulamak gerektiğine de işaret etmektedir.

Bu noktada, YTH içindeki farklı kimliklerin ve ideolojik grupların zaman zaman çatışmalı bir görünüm arz etmesi, kolektif stratejilerin belirlenmesini zorlaştırabilmektedir. Öte yandan uluslararası ağlarla kurulan bağlar, hareketlere yeni imkanlar sunmakla birlikte, yerel dinamiklerle küresel öncelikler arasında uyumsuzluklara yol açabilmektedir. Ayrıca neoliberal dönüşümün yarattığı ekonomik baskılar ve sosyal güvencesizlik vb. dezavantajlar, YTH’nin tabana yayılma potansiyelini daraltarak aktivizme katılımın önüne geçebilmektedir.

Tüm bu sınırlamalara karşın, YTH Türkiye’nin siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecinde kritik roller oynamaya devam etmektedir. Kimlik siyasetinden çevre hassasiyetine, insani yardım faaliyetlerinden kadın hareketine kadar uzanan geniş yelpazedeki örnekler, katılım ve eylem repertuarının çeşitlendiğini ve derinleştiğini göstermektedir. Bu hareketler, maruz kaldıkları baskılara rağmen yeni söylemler, örgütlenme biçimleri ve dayanışma ağları üreterek Türkiye’de siyasal tartışmanın sınırlarını genişletmekte ve böylece demokratik siyasal katılıma ve ifade özgürlüğüne elverişli bir zemin sunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’deki YTH deneyimleri gerek küresel ölçekteki YTH literatürüne gerekse ulusal ölçekte siyaset ve toplum araştırmalarına zengin bir katkı sunmayı sürdürmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

This study explores the historical evolution, theoretical underpinnings, and diverse manifestations of new social movements (NSMs) in Türkiye since the 1980 military coup. Departing from traditional class-based politics, these movements have embraced alternative repertoires of action, identity-based demands, and post-materialist values, thereby challenging both the strong state tradition and deep-rooted social norms. Drawing on leading NSM theories, the article examines how feminist, environmentalist, Kurdish, LGBTI+, religious, and other identity-oriented movements arose in the broader context of neoliberal transformation, social polarization, and changing channels of political participation.

Following the 1980 coup, Türkiye’s political landscape underwent profound structural change. Traditional forms of political opposition, including left-wing parties and labor unions, were systematically suppressed under the military regime. This repression dismantled or marginalized many class-oriented movements that had once been pivotal in shaping political

discourse. Paradoxically, this very context allowed the emergence of smaller-scale civil initiatives focused on cultural identity, rights, and broader non-economic concerns such as gender equality and environmental protection. The military government perceived these new formations as less threatening compared to organized labor and leftist groups. Yet, as these movements gained traction, they gradually built robust networks—often local and small at first—that focused on post-materialist values like individual freedoms, environmental justice, and cultural rights.

Türkiye's integration into global markets accelerated under Turgut Özal's neoliberal reforms in the 1980s, which dismantled the state-led developmentalist paradigm and promoted export-oriented growth, privatization, and foreign investment. Although these reforms spurred economic development, they also widened income inequalities and dislocated many traditional communities. In parallel, the partial liberalization of the media environment opened channels for alternative voices—feminist publications, environmentalist journalism, and human rights reports. Over time, these new voices shaped public debate on issues that had previously been sidelined, paving the way for identity-based mobilizations.

NSM theory emerged to address collective actions that conventional social-movement theories, focused primarily on class conflict and economic grievances, could not fully explain. NSM scholars highlighted that movements such as feminism, LGBTQ+ advocacy, and environmentalism privilege symbolic and cultural issues—recognition, rights, personal autonomy—rather than purely economic demands.

1. Identity Politics and Post-Materialist Values: Post-materialist perspectives (Inglehart 1990) argue that once societies reach a certain level of material security, citizens increasingly prioritize autonomy, quality of life, gender equality, and environmental concerns. In Türkiye, women's rights, environmental conservation, and minority cultural demands gained prominence amid neoliberal restructuring and new media outlets.

2. Horizontal Organization: Many NSMs adopt decentralized leadership structures, small local groups, and consensus-based decision-making (Della Porta 2015). This flexibility fosters inclusive participation but can hinder strategic cohesion. In Türkiye, feminist collectives, local environmental protest groups, and student-led networks often rely on fluid, horizontal coalitions rather than hierarchical associations.

3. Symbolic Repertoires of Action: NSMs emphasize creative tactics, including street theater, artistic performances, and protest marches, to capture public attention and reframe

cultural norms. This symbolic dimension is evident in Turkish environmental protests—where banners, music, and local folklore highlight community ties—and feminist demonstrations that bring taboo issues (e.g., domestic violence) into public discussion.

4. Intersection with Global Networks: Despite local roots, many NSMs in Türkiye connect with transnational advocacy networks, such as women’s rights or environmental coalitions. This global-local interplay provides international solidarity, resources, and frames that can reinforce domestic claims.

With conventional political channels closely policed by the state, alternative movements discovered new civic spaces in which to operate. Feminist groups, for instance, leveraged workshops and journal publications to raise awareness about gender discrimination, reproductive rights, and domestic violence. Mor Çatı (Purple Roof) and other organizations simultaneously offered shelter and legal support, turning private struggles into political issues demanding legal reforms. Similarly, environmentalists responded to large-scale industrial or urban development projects—such as hydroelectric dam building and mining—often funded under neoliberal frameworks. These local protests reflected deep-rooted critiques of uncontrolled development and ecological degradation.

Religious-conservative movements also evolved in this new environment. Although often categorized separately from other NSMs, some Islamic and conservative groups utilized comparable decentralized networks—mosques, charity organizations, and local associations—to advance demands such as headscarf freedoms or more religious schooling. Particularly in the 1990s, these movements presented a more culturally grounded challenge to rigid secularist rules, illustrating how NSM-like strategies (identity mobilization, grassroots organization, symbolic protest) can be applied across different ideological spectrums.

Women’s groups challenged patriarchal norms by addressing domestic violence, workplace harassment, and family law inequalities. They pressured the government for legal changes in the Civil and Penal Codes. LGBTİO+ organizations, meanwhile, pushed for visibility and against discrimination, forming associations such as Lambdaistanbul and KAOS GL in the 1990s. Through pride marches and social media advocacy, they brought non-heteronormative identities into the mainstream debate, highlighting the importance of collective identity and symbolic protest within NSM theory.

Protests around hydroelectric plants in the Black Sea region, resistance to mining projects (e.g., Cerattepe in Artvin), and mobilizations against coal-fired power plants exemplify how local communities converge with environmental NGOs. Their often horizontal structures and creative protest tactics spotlight the typical NSM combination of local identity and global ecological discourse.

Although the Kurdish question predates the 1980s, the coup and subsequent policies hardened the conflict. Nonetheless, many Kurdish activists embraced legal and non-violent civil-society strategies—festivals, language courses, cultural associations—to demand linguistic and cultural rights. This underscores the NSM focus on recognition and symbolic politics. Other minority communities (Laz, Circassian, Armenian) have similarly mobilized for cultural rights, albeit on a smaller scale.

While some question whether religion-based movements fully align with NSM theory, conservative activism around headscarf bans, religious freedoms, and moral values adopted comparable protest repertoires—street gatherings, symbolic attire, and rights-based framing.

From Balkan solidarity campaigns in the 1990s (Bosnia) to pro-Palestinian protests—culminating in the Mavi Marmara incident—and Uyghur advocacy for the plight of the Turkic Muslim minority in China's Xinjiang region, Turkish civil society has mobilized transnationally. These solidarity efforts—though sometimes overlapping with Islamic or nationalist sentiments—demonstrate a combination of horizontal organization, public demonstrations, and a universalistic (human rights) discourse.

An atypical example involves the so-called “democracy watches” following the failed coup attempt on July 15, 2016. Mass night gatherings emerged across major cities in support of the elected government. While partly coordinated by state institutions, these gatherings illustrated the power of symbolic display—national flags, patriotic slogans—and the collective identity of resisting a military takeover. Their top-down or hybrid elements raise debate about how strictly they fit NSM criteria; nevertheless, their capacity to rally diverse citizens around a unifying narrative testifies to the cultural and symbolic dimensions at work.

Despite their transformative aspirations, NSMs in Türkiye face multiple constraints. A strong state tradition and sometimes repressive institutional environment hamper or co-opt emergent grassroots activities. Economic pressures, intensified by neoliberal policies, reduce the resources and time that potential activists can devote to long-term movements. Internal ideological frictions—e.g., secular vs. religious feminists, the violent vs. non-violent Kurdish

Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi: Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım

actors—can fragment movements. Additionally, severe political polarization along ethnic, sectarian, and ideological lines often complicates broad coalition-building, limiting the capacity of NSMs to pursue structural reforms.

Institutional co-optation is another significant challenge. Certain NGOs or activist networks may receive partial funding or support from political parties or government bodies, sometimes diluting their radical potential. When movements rely on external (including international) grants, they may be pressured to align their agendas with donor priorities. These processes can lead to depoliticization, whereby NSMs focus on service provision or technical solutions at the expense of sustained critique of social or political structures.

Overall, the emergence and consolidation of NSMs in Türkiye since the 1980 coup illustrate a shift in collective action from class-based to identity- and rights-centered struggles. Feminist, environmental, Kurdish, LGBTI+, and religious-conservative movements have reconfigured political engagement outside traditional party structures and expanded the boundaries of public discourse. Their embrace of horizontal organization, symbolic repertoires, and intersection with global networks indicates that the NSM framework—first developed in Western European contexts—can explain much of Türkiye’s post-1980 mobilization.

Nonetheless, the particularities of Turkish society—including a strong state legacy, polarized politics, and security concerns—mean that NSMs operate in a more volatile and sometimes repressive environment compared to Western democracies. While these constraints can limit the scope of grassroots activism, Turkish NSMs have nonetheless succeeded in rendering issues like gender equality, environmental justice, cultural pluralism, and religious freedoms more visible and urgent. As they continue to negotiate tension points—co-optation vs. radicalism, local authenticity vs. global frameworks, individual rights vs. collective identity—they not only shape policy debates but also redraw the cultural horizons of democracy, citizenship, and social justice in Türkiye.

In sum, the study demonstrates how NSMs in Türkiye have become vital drivers of alternative political participation and transformative change. By transcending classical, materialist agendas, they have inserted cultural, identity-based, and post-materialist concerns into the heart of public debate. Their ongoing struggles—despite legal barriers, socio-political polarization, and economic hardships—highlight the enduring relevance of NSM theory, while contributing original insights into how these movements adapt to a country marked by deep

institutional legacies and rapidly shifting political landscapes. Through novel discourses, decentralized networks, and transnational alliances, these movements continue to carve out new avenues for democratic engagement and social critique in contemporary Türkiye.

**Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi:
Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım**

KAYNAKÇA

- Alkan, A., Çakır, S. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’ndan modern Türkiye’ye cinsiyet rejimi: Süreklilik ve kırılmalar, F. Alpkaya ve B. Duru (Eds.), *1920’den günümüze Türkiye’de toplumsal yapı ve değişim* içinde (229-272), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arat, Y. (1994). Toward a democratic society: The women’s movement in Turkey in the 1980s, *Women’s Studies International Forum*, 17(3), 241-248. Doi: [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(94\)90030-2](https://doi.org/10.1016/0277-5395(94)90030-2)
- Arrighi, G., Hopkins, T. K. ve Wallerstein, I. (2004). *Sistem karşıtı hareketler*, C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayhan, V. (2014). Yeni toplumsal hareketler ve Gezi Parkı direnişi, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-58. Doi: <https://doi.org/10.20493/bt.15516>
- Berik, G. (1990). State policy in the 1980s and the future of women’s rights in Turkey, *New Perspectives on Turkey*, 4, 81-96. Doi: <https://doi.org/10.15184/S0896634600000224>
- Bozkurt, Y., Bayansar, R. (2016). Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 276-293. Doi: <https://doi.org/10.11611/JMER178655>
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution*, MIT Press.
- Buechler, S. M. (1995). New Social Movement Theories, *The Sociological Quarterly*, 36(3), 441-464. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1995.tb00447.x>
- Calhoun, C. (1993). New social movements of the early nineteenth century, *Social Science History*, 17(3), 385-427. Doi: <https://doi.org/10.1017/S0145553200018642>
- Carney, J. (2019). Projecting ‘New Turkey’ deflecting the coup: Squares, screens, and publics at Turkey’s ‘democracy watches’, *Media, Culture & Society*, 41(1), 138-148. Doi: <https://doi.org/10.1177/0163443718803254>
- Çırakman, A., Ertuğrul, K. (2016). Toplumsal hareketler sosyolojisi, F. Acar ve H. F. Uslu (Eds.), *Siyaset sosyolojisi: Temel yaklaşımlar, yeni tartışmalar* içinde (233-254), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Della Porta, D. (2015). *Social movements in times of austerity: Bringing capitalism back into protest analysis*, Polity.
- Demirdirek, H., Şener, Ü. (2014). *81 il için toplumsal cinsiyet eşitliği karnesi*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). https://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/02/1395051458-3.81_II_Icin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf
- Demirel-Pegg, T. (2018). The Gezi Park protests and the escalation and de-escalation of political contention, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(1), 138-155. Doi: <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506298>
- Demirer, Y. (2017). Modernleşen Türkiye’de din, F. Alpkaya ve B. Duru (Eds.), *1920’den günümüze Türkiye’de toplumsal yapı ve değişim* içinde (229-272), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, B., Köten, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği: Türkiye LGBT Hareketi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 93-113.

- Göle, N. (2015). *Islam and secularity: The future of Europe's public sphere*, Duke University Press. Doi: <https://doi.org/10.1215/9780822375135-005>
- Habermas, J. (1981). New social movements. *Telos*, 1981(49), 33-37. Doi: <https://doi.org/10.3817/0981049033>
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press.
- Heilmann, T. (1984). *New social movements and the transformation of politics*, S. Hänninen, L. Paldán ve D. Albers (Eds.), *Rethinking Marx* içinde (144-145), Argument-Verlag.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press.
- Işık, G. (2016). Toplumsal hareketler ve Türkiye'deki izdüşümleri, L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal değişim* içinde (229-260), Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıç, Ö. (2023). Every parade of ours is a pride parade: Exploring LGBTI+ digital activism in Turkey, *Sexualities*, 26(7), 731-747. Doi: <https://doi.org/10.1177/13634607211060510>
- Koç, F. (2017). Türkiye'de Yeni Toplumsal Hareketlerin Dönüşümünde Sosyal Medyanın Rolü, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1567-1577.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*, Hutchinson Radius.
- Milliyet. (2025, 1 Ocak). Galata Köprüsü'nde Filistin'e destek yürüyüşü! Kaç kişinin katıldığı belli oldu. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/live-galata-koprunde-filistine-destek-yuruyusu-kac-kisinin-katildigi-belli-oldu-7272265>
- Miş, N., Gülen, S., Coşkun, İ. vd. (2016). *15 Temmuz darbe girişimi toplumsal algı araştırması*, Ankara: SETA Vakfı Yayınları.
- Mouffe, C. (1984). *Towards a theoretical interpretation of new social movements*, S. Hänninen, L. Paldán, & D. Albers (Eds.), *Rethinking Marx* içinde (139-143), Argument-Verlag.
- Norris, P. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*, Cambridge University Press.
- Offe, C. (1985). New social movements: Challenging the boundaries of institutional politics, *Social Research*, 52(4), 817-868.
- Olofsson, G. (1988). After the Working-Class Movement? An Essay on What's "New" and What's "Social" in the New Social Movements, *Acta Sociologica*, 31(1), 15-34.
- Özen, H. (2015). Latent dynamics of movement formation: The Kurdish case in Turkey (1940s-1960s), *Current Sociology*, 63(1), 57-74. Doi: <https://doi.org/10.1177/0011392114558074>
- Özkaynak, B., Rodríguez-Labajos, B., Aydın vd. (2015). *Towards environmental justice success: Mining and low carbon energy transitions (EJOLT Report No. 14)*. EJOLT. http://www.ejolt.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/EJOLT_14_Towards-EJ-success-mining-low.pdf
- Pala, K. (2017). Dünyada ve Türkiye'de kömürlü termik santrallere karşı mücadelelerden örnekler, *Toplum ve Hekim*, 32(3), 168-176.
- Pichardo, N. A. (1997). New Social Movements: A Critical Review, *Annual Review of Sociology*, 23, 411-430.

**Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Yükselişi:
Neoliberal Dönüşüm ve Alternatif Siyasal Katılım**

- Şahin, Ü. (2015). Intertwined and contested: Green politics and the environmental movement in Turkey, *Südosteuropa*, 63(3), 440-466.
- Şimşek, S. (2004). New social movements in Turkey since 1980, *Turkish Studies*, 5(2), 111-139. Doi: <https://doi.org/10.1080/1468384042000228611>
- Tarrow, S. (2011). *Power in movement: Social movements and contentious politics*, Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*, McGraw-Hill.
- Topal Demiroğlu, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133-144.
- Touraine, A. (1981). *The voice and the eye: An analysis of social movements*, Cambridge University Press.
- TRT Haber. (2024, 30 Ağustos). Avrupa’daki Kürtler PKK’ya isyan etti: PKK’ya karşı ortak bildiri yayımlandı. <https://www.trthaber.com/video/avrupadaki-kurtler-pkkya-isyan-etti-pkkya-karsi-ortak-bildiri-yayimlandi-73975.html>
- TRT Haber. (2025). 2025’in ilk gününde İstanbul’da büyük yürüyüş. *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/2025in-ilk-gununde-istanbulda-buyuk-yuruyus-893030.html>
- Yagci, M. (2021). The Turkish variety of state-permeated capitalism and mutually dependent state-business relations, *Journal of Contemporary Asia*, 51(5), 759-781. Doi: <https://doi.org/10.1080/00472336.2021.1887320>
- Yüce Tar, Y. (2013). “Feministim” demeden nasıl feminist olunur? İslamcı kadınların kadın hakları tartışmalarındaki kavramsal itirazları, M. Tuna (Ed.), *Uluslararası katılımlı VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Yeni toplumsal yapılanmalar: Geçişler, kesişmeler, sapmalar içinde* (101-116), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The entire study was created by the author.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Yapay Zekâ Kullanımı:</i>	Bu çalışmada herhangi bir yapay zekâ tabanlı araç veya uygulama kullanılmamıştır.	<i>Use of Artificial Intelligence:</i>	This study did not utilize any artificial intelligence-based tools or applications.
<i>İntihal:</i>	Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. – İntihal.Net	<i>Plagiarism:</i>	This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. – İntihal.Net